

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ
КАТЕДРА СТУДИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

ДЕЗИНФОРМАЦИЈЕ И ТЕОРИЈЕ ЗАВЈЕРЕ КАО ПРЕТЊА БЕЗБЈЕДНОСТИ

Дипломски рад

Ментор:

Проф. Др. Светлана Станаревић

Студент:

Наташа Кнежевић

180/18

Београд, 2023.

САДРЖАЈ

УВОД	4
1. ПРЕТЊЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ	6
1.1. Појам претње	6
1.2. Друштвене кризне ситуације као производ меких претњи	7
2. ДЕЗИНФОРМАЦИЈЕ	9
2.1. Различита појмовна одређења и слични концепти	9
2.1.1. Сатиричне вијести као нова медијска реалност	11
2.2. Лажне вијести и/или дезинформације	12
2.3. Масовни медији и њихова улога у ширењу дезинформација	15
2.4. Тактике за ширење дезинформација и лажних вијести	17
2.5. Лажне вијести као политички алат	20
3. ТЕОРИЈЕ ЗАВЈЕРЕ	22
3.1. Шта су теорије завјере?	22
3.2. Како дјелују теорије завјере?	23
3.3. Механизми дјеловања	25
3.4. Да ли су теорије завјере исто што и лажне вијести/дезинформације?... ..	27
4. УТИЦАЈ ДЕЗИНФОРМАЦИЈА И ТЕОРИЈА ЗАВЈЕРЕ НА БЕЗБЈЕДНОСТ ..	28
4.1. Претња узрокована дезинформацијама	28
4.2. Утицај медија на безбједност	30
4.2.1. „Медијски рат“	31
4.2.2. „Инфодемија“	31
4.3. Пост-истина (Post-truth)	33
4.4. Медијска и информациона писменост	34
5. ЗАКЉУЧАК	36
ЛИТЕРАТУРА:	38
Слика 1.	10
Слика 2.	33

УВОД

Државе, као и друштва одувijek су се сусретали са различитим врстама претњи. Безбједност, као стање коме свако тежи, може се схватити као заштита од претњи, и данас означава шири појам од његовог традиционалног значења који се везивао за опстанак државе и заштиту њеног суверенитета, првенствено од екстерних, ратних претњи и угрожавања. 21. вијек и развој технологије, поред тога што је допринијео бржој размјени информација, ефикаснијој комуникацији и омогућило приступ жељеним информацијама у сваком тренутку, ипак са собом носи и нове претње.

Медији имају велики утицај данас, како на креирање јавног мњења, тако и када је у питању безбједност људи. Велика распрострањеност информација и вијести, омогућава и њену злоупотребу, а као производ настају лажне вијести, дезинформације и теорије завјере. Да би се у потпуности сагледао утицај дезинформација и теорија завјере, па самим тим и медија, на безбједност, рад је подјељен у 4 дијела.

У првом дијелу навешћемо врсте претњи, и направити разлику између традиционалних и савремених претњи, односно „тврдих“ и „меких“ претњи. У меке претње можемо да сврстамо претње које су посљедица дјеловања људи, а даље меке претње доводе до настанка кризних ситуација, гдје медији играју значајну улогу. Покушаћемо да објаснимо значај медија у друштвеним кризним ситуацијама, и како често долази до злоупотребе медија. Злоупотреба даље доприноси производњи комуникационих криза, гдје своје мјесто проналазе разни дезинформативни садржаји.

У другом дијелу бавићемо се теоријским одређем дезинформација и лажних вијести, као и сличностима и разликама између ова два појма. Навешћемо разне технике за ширење дезинформација, која је улога медија у ширењу дезинформација као и како се то лажне вијести користе у политичким кампањама и у политичке сврхе.

Интернет, као платформа са великим бројем корисника, омогућава размјену мишљења и ступање у контакт са истомишљеницима, што доприноси ширењу и теорија завјере. За разлику од дезинформација, чији креатори имају за циљ манипулацију, теоретичари завјере сматрају да информације које шире јесу заправо истините, и чврсто вјерују у њих. У овом дијелу рада објаснићемо шта су то теорије завјере, како дјелују и који фактори утичу на настанак теорија завјере.

У завршном дијелу, биће ријечи о утицају медија, самим тим дезинформација и теорија завјере на безбједност и сигурност. Кроз неколико примјера објаснићемо утицај поменутих претњи на националну и људску безбједност. Један од примјера утицаја медија на безбједност биће и пандемија корона вируса, која је поред физичких и психичких посљедица на здравље људи, оставила и

посљедице у друштвеној сфери, у виду дезинформација и теорија завјере. Покушаћемо да објаснимо неке нове појмове, као што су инфодемија, медијски рат, хибридне претње, и донијећемо адекватне закључке у односу на обрађену тему са препорукама о будућим истраживањима. Поред негативних посљедица које дезинформације и теорије завјере остављају на безбједност, навешћемо и начине борбе против поменутих феномена, које се огледају у медијској и информационој писмености.

1. ПРЕТЊЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ

1.1. Појам претње

У студијама безбједности као централни појам узима се појам опасности, који има 3 различита стања односно манифестује се у облику изазова, ризика и претњи. У овом дијелу рада говорићемо о појму и врстама претњи, као најконкретнијем и најнепосреднијем облику националне опасности.

Вебстеров ријечник дефинише „претњу“ као изражавање намјере да се неко или нешто повриједи, уништи или казни, као и доношење штете. Синоними за претњу су застрашивање, принуда, репресија... (Станаревић, 2018). Бојанић, који се бави теоријско-методолошком анализом изазова, ризика и претњи, наводи „претња је најконкретнији и најнепосреднији облик националне опасности, настао сврсисходним деловањем непријатељских снага“ (Бојанић, 2022:8).

Код одређења појма претње, неопходно је прво направити разлику између појмова безбједност и сигурност. Безбједност се може схватити као заштита од опасности које проистичу из агресије и намјерних аката других, док сигурност представља шири појам од појма безбједности, и обухвата заштиту од опасности које долазе из природе или су посљедица дјеловања техничко-технолошких система. „Када се каже да је сигурност заштита од опасности или хазарда, онда се безбједност објашњава као заштита од претњи“ (Станаревић, 2018:122).

Бојанић наводи да претња представља непосредно претконфликтно стање, и осврће се на дефиницију претње наведене у литератури о међународним односима. Ту се претња дефинише „као нечија свесна намера, могућност или способност да се некоме нанесе штета или какво друго зло“ док Бојанић сматра да безбједносне претње често зависе и од природних и техничко-технолошких појава и процеса, који не представљају свјесне чиниоце а ипак доприносе угрожавању безбједности људи (Бојанић, 2022:8).

Закључујемо да претње можемо подијелити према томе да ли долазе из сфере природе, техничко-технолошке и друштвене сфере, односно оне претње за које је заслужан тј. одговоран човјек као поједицац или дио групе. Такође, претње још можемо подијелити на унутрашње и спољашње, односно претње унутар државе или организације, док спољашње претње представљају претње које су неизвјесније, није их лако спријечити нити предвидјети. Оно што још отежава превенцију од претњи јесте то што претње не морају бити само намјерне, него могу бити посљедица нехата и непажње (Станаревић, 2018).

Претње се још могу подијелити на конвенционалне (тврде) претње и неконвенционалне (меке) претње. Конвенционалне претње су војне претње које угрожавају државе. Природа претњи се значајно промјенила, смањио се број традиционалних претњи, и данас, све више, доминирају меке претње, односно

политичке, економске, еколошке и културне претње. У меке претње убрајамо претње као што су тероризам, организовани криминал, пандемије, различити облици манипулације (ширење лажних вијести, пропаганда, теорије завјере и сл). Као што можемо да видимо, доминантне претње данас су најчешће посљедица дјеловања људи. Објекат безбједности је помјерен са државе и националне безбједности, на друштво, човјечанство, и на крају на људску безбједност. У наставку рада пажњу ћемо посветити меким претњама, које за разлику од традиционалних претњи, не познају границе.

1.2. Друштвене кризне ситуације као производ меких претњи

Друштвене кризне ситуације представљају нестабилне ситуације или поремећаје у друштвеној, а нарочито у политичкој, економској и безбједносној сфери, што има одређене посљедице на државу и друштво, али и појединца.

„Криза се може дефинисати као привремено стање узнемирености и дезорганизације, коју најчешће карактерише неспособност особе да се избори са новонасталом ситуацијом уз помоћ својих уобичајних стратегија и метода решавања проблема“ (Перичин, 2017:209).

Друштвену кризу карактеришу односи неусклађености, стагнације и противријечности у различитим социјалним сферама. Промјене у друштвеној сфери јесу ново друштвено стање које карактерише измјена социјалне структуре, међуљудских односно друштвених односа и друштвених вриједности. Усљед тих промјена, долази до заостравања друштвених противријечности и до тога да те старе друштвене структуре не могу да се адаптирају новим захтјевима друштвеног развоја, и тада долази до настанка друштвене кризе (Hafner, 1997). Током различитих кризних ситуација, које су посљедице савремених (меких) претњи, као што су: терористички напади, авионске несреће, природне катастрофе или рат људи често доживљавају значајну неизвјесност и страх. Друштвене кризе одређени аутори дефинишу као „утицајне и брзе друштвене промјене које доводе у питање постојеће структуре моћи, норме понашања па чак и постојање људи или група“ (Van Prooijen & Douglas, 2017:324). Кризне ситуације, поред физичких посљедица, чешће имају психолошки ефекат на људе, и то доводи до њихове несигурности и осјећаја да не могу да контролишу своје окружење (Van Prooijen & Douglas, 2017).

У покушају да боље разумију своје окружење људи се сусрећу са додатним проблемом, нарочито ако имају осјећај да не могу да контролишу ситуацију или ако имају субјективни осјећај неизвјесности. Из овога произилази да су недостатак контроле и субјективни осјећај неизвјесности уско повезани, оба представљају психолошке концепте и оба описују аверзивно искуство бића. Та искуства се дешавају у ситуацијама када им није познато шта носи будућност, и

таква искуства су претећа јер људи имају потребу да створе осјећај контроле над окружењем. Осјећај контроле и извјесности омогућава људима да успјешно избјегавају претње, да доносе добре одлуке, за разлику од осјећаја узнемирености и несигурности, гдје настоје да поврате контролу кроз појачану когнитивну активност (Van Prooijen & Douglas, 2017). За боље разумијевање стварности људима често помажу медији, иако се та њихова улога данас често и злоупотребљава. Наиме, у друштвеним кризним ситуацијама значајну улогу имају медији, како у току тако и након догађаја и њихова улога је да пружају тачне и вјеродостојне информације, посебно у кризним ситуацијама када често представљају и једини извор информисања.

„У почетку, традиционални медији су усмерени на промовисање активности које носиоци власти предузимају, не обезбеђујући потребне информације које очекују грађани који су погођени кризом. Таква пракса традиционалних медија изазива потребу да грађани посредством друштвених мрежа крену у потрагу за истином или да се медијској пропаганди супротставе антипропагандом“ (Џебаловић и Јевтовић, 2018:405).

Као што даље Џебаловић и Јевтовић наводе, када јавност не добија правовремене и потпуне информације, поред друштвених криза настају и комуникационе кризе. И тада на сцену ступа дезинформација, која још више може да продуби кризу (Џебаловић и Јевтовић, 2018).

2. ДЕЗИНФОРМАЦИЈЕ

2.1. *Различита појмовна одређења и слични концепти*

Дезинформације се уопштено могу дефинисати као неистините информације, коју су намјерно и у потпуности измјењене, са циљем обмане или манипулације. Не постоји једна универзална дефиниција дезинформација, па ћемо у наставку навести различита схватања појма, као и сличне концепте. Упоредићемо појмове, и објаснити разлике између њих.

Алкот и Генцгов дефинишу лажне вијести као новинарске текстове који су намјерно лажни, што је и потврђено, и који се користе да би се обманули читаоци. Они наводе још једну класификацију појмова који су слични појмовима „лажне вијести“ и „дезинформације“:

- **Нетачно извјештавање, али ненамјерним прављењем грешака**
- **Гласине**
- **Теорије завјере**
- **Сатира**
- **Лажне изјаве политичара**
- **Обмањујући садржаји који нису у потпуности погрешни (Allcot & Gentzgow, 2017)**

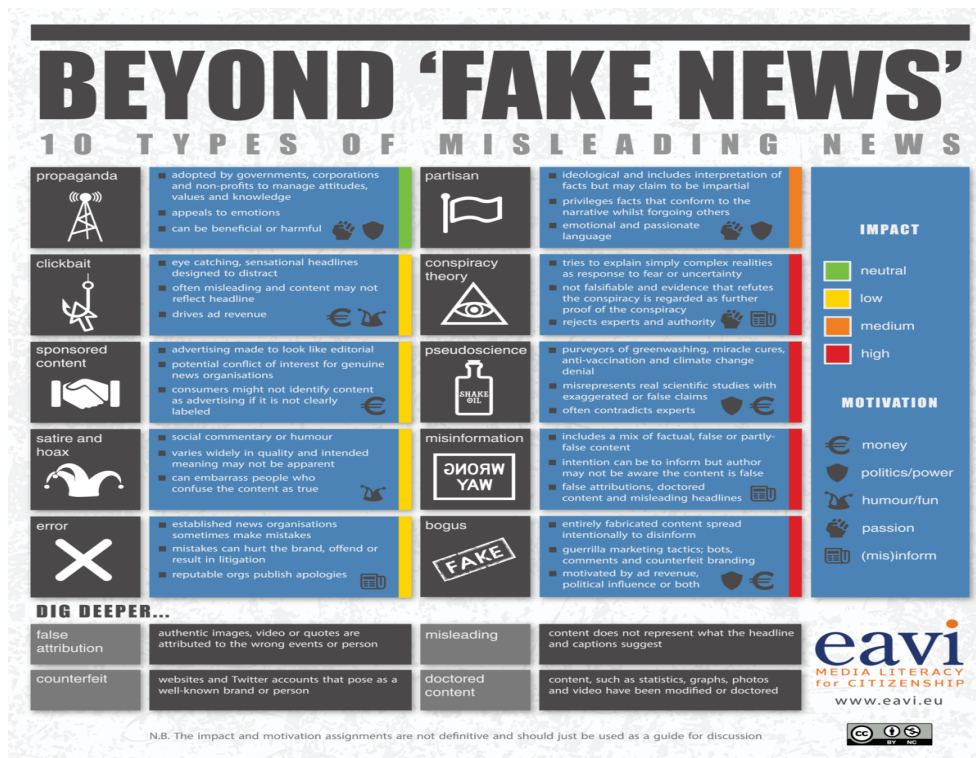
Постоји још неколико класификација које користе исте или сличне термине, а употреба термина зависиће првенствено од ситуације, мотива или потреба.

Дезинформативни садржај појављује се под различитим називима, а навешћемо чланак Европског удружења за интересе гледалаца (European Association for Viewers Interests [EAVI])¹. У чланку под називом „Beyond fake news-10 types of misleading news“ наводе 10 типова лажних вијести:

- **пропаганда**
- **пристрасност**
- **мамац за кликове**
- **теорије завјере**
- **спонзорисани садржај**
- **псеудонаука**
- **сатира**

¹ EAVI је непрофитна организација која се залаже за медијску писменост и подржава усвајање иницијатива које омогућавају грађанима да читају, пишу и учествују у јавном животу путем медија. Видјети шире: <https://eavi.eu>

- мисинформације
- грешке
- измишљени садржај²

Слика 1. 10 врста лажних вијести, основне карактеристике, степен утицаја и мотивација за производњу лажних вијести (EAVI)

Лажне вијести не морају искључиво бити потпуно измишљене информације, могу имати и елементе истинитости, што потврђује и новинарка Вардл (Claire Wardle) која наводи да су лажне вијести праве, истините информације које су извучене из контекста тј. неистините информације које у себи садрже макар и једну истиниту информацију (Wardle, 2019).

Вардл идентификује 7 врста дезинформација и наводи разлике:

- Сатира и пародија (eng. satire and parody)
- Зававајући садржај (eng. misleading content)
- Садржај који је наметнут (eng. imposter content)
- Измишљени садржај (eng. fabricated content)
- Лажна повезаност (eng. false connection)
- Лажни контекст (eng. false context)

² Детаљније о чланку и лажним вијестима погледати на <https://eavi.eu/beyond-fake-news-10-types-misleading-info/>

- **Манипулативни садржај** (eng. manipulated content)

О сатири и пародији више ријечи ће бити у наставку рада. Заваравајући садржај је употреба информација, често нетачних, како би се обманула циљана публика, док наметнути садржај јесу извори који се лажно приказују. Измишљени садржај је у потпуности нетачан, такође има за циљ да обмане публику и нанесе штету. Лажна повезаност подразумијева ситуацију када нпр. слике, наслов или описи не подржавају садржај вијести, а лажни контекст подразумијева истинит садржај али са лажним контекстом. Манипулативни садржај има јасно значење, манипулација било информацијама, било сликама или видео записима, како би се преварила публика (Wardle, 2017).

Иако постоје потешкоће да се појмови лажне вијести, дезинформације и остали дезинформативни садржаји дефинишу, оно што се може закључити јесте да имају негативан утицај, да се користе у сврхе обмане и имају циљ да нашkode јавном интересу.

2.1.1. Сатиричне вијести као нова медијска реалност

Ширење лажних вијести није нова појава, али савремени „поновни проналазак“ лажних вијести је покренут технолошким развојем, и губљењем институционалне и професионалне одговорности за објављено. Раније су медијске организације били „чувари врата“ (eng.gatekeeper) за дистрибуцију информација, и контролисали су проток као и изворе самих информација.

Данас постоји шири дијапазон друштвених актера, тако да поред професионалних новинара информације шире и корисници Интернета. Иако су одувijek постојали актери који су објављивали лажне вијести поставља се питање зашто се феномен лажних вијести у последње вријеме посматра као „нови, акутни проблем“? Поповић објашњава да узрок савремене моралне панике можда може да се повеже са чињеницом да у производњи вијести више не учествује само елита, већ да све више учествују непрофесионални корисници друштвених медија, гдје опада контрола моћи. Затим наводи да ипак већу моћ над производњом лажних или „правих“ вијести имају корпорације или политички актери и наводи примјер Трампа. Трамп је у току предсједничких избора дискредитовао медије који му нису били наклоњени, и назвао их „лажним информативним медијима“, гдје је тема о лажним вијестима негдје добила и већу пажњу (Роровић, 2019:68).

Иако смо у првом дијелу рада наводили врсте дезинформативног садржаја, осврнућемо се на класификацију ауторке Кулић:

- **Сатира и пародија** – „где аутори извртањем истине покушавају да укажу на мањкавост и неистине (...), хумор се користи као коректив“

- **Погрешна вијест** – “новинарска грешка која затим може постати вирална“
- **Лажна вијест** – „намерно креирана неистина“ (Kulić, 2019:13)

До сада смо објаснили лажне вијести и сличне концепте, али сатира се ипак разликује од осталих дезинформативних садржаја. У многим класификацијама сатира се изједначава са лажним вијестима, међутим сатира ипак не припада том низу јер хумор као мотивација се разликује доста од мотивација за ширење осталих врста лажних вијести.

Сатира је специфична изражајна форма и користи хумор за обликовање друштвене критике. Разлика између лажних вијести и сатире огледа се у томе да су лажне вијести намјерно произведене са циљем обмане, или подстакнуте мотивом профита, док сатира се може посматрати као облик активизма гдје се подстиче критичко размишљање. Облик сатире који се данас највише поистовјећује са појмом лажних вијести јесте политичка сатира. Политичка сатира, односно сатиричне вијести, као извор користи „праве“ вијести информативних медија, јер акценат ставља на пародирање информативних медија, а не друштвене реалности. Поповић закључује:

„Стога је посве неоправдано политичку сатиру сврставати у категорију лажних вијести, те на тај начин дискредитирати. Посебно стога што је сатира хумористични критички коментар врло реалних постојећих друштвенополитичких прилика“ (Роровић, 2019:70).

Све учесталија појава сатиричних коментара на политичка збивања је посљедица неповјерења јавности у савремене медије. Као узрок томе свему може се узети то да је новинарство одбацило улогу у откривању друштвене неправде, „напуштајући критичку оријентацију, те игнорирањем контекстуализације информација одређених политичких збивања“ (Роровић, 2019:73). Ти сатирични коментари указују на моралне и етичке лапсусе актера у политичким збивањима. У свом дјелу „Нова медијска реалност: лажне, „праве“ и сатиричне вијести“ Поповић закључује да лажне и сатиричне вијести нису ништа мање „праве“ од „правих“ вијести у савременим медијима (Роровић, 2019).

2.2. Лажне вијести и/или дезинформације

У претходном дијелу навели смо многобројне класификације, и увидјели да се као синоними често користе појмови лажне вијести и дезинформације. Ипак, постоје, извјесне разлике између појмова.

Цибоци, Канижај и Лабаш наводе да је у завршном извјештају „Експертске групе високог нивоа о лажним вијестима и онлајн дезинформацијама“, наведена дефиниција дезинформације као „појам који укључује све облике лажних, нетачних или зававајућих информација које су осмишљене, представљене и

промовисане како би нанијеле штету јавности или ради стицања профита“ (Ciboci, Kanižaj i Labaš, 2018) и они проширују ову дефиницију, додајући још неколико карактеристика дезинформација:

- дезинформације нису нова појава, постојале су и прије медија,
- доживјеле су свој процват са развојем друштвених медија,
- измишљене су-говоре о догађајима који се никада нису десили и о изјавама које нису изречене,
- нарушавају повјерење друштва,
- умањују вјеродостојност медија и канала путем којих се преносе (лажне) информације
- могу бити намјерне или случајне,
- могу утицати на схватања, знања и понашања публике... (Ciboci, Kanižaj i Labaš, 2018)

Да би се јасно дефинисао појам лажних вијести, прво се креће од тога да дезинформације, као намјерно нетачне информације, нису вијести јер вијести представљају новости која су базиране на истинитим чињеницама (Милојевић и Кулић, 2020). Разлика између лажних вијести и дезинформација јесте у томе што су дезинформације намјерно и у потпуности измјењене вијести, док лажне вијести представљају наводно измишљене информације тј. могу да садрже и истините дијелове информација, могу да буду потпуно измишљене а могу да имају измјењену и само једну информацију која аутоматски измјењује цјелокупни контекст вијести (Kulić, 2019). Заправо, лажне вијести су термин који означава широк спектар случајно нетачних (eng. misinformation) и намјерно нетачних информација тј. дезинформација (eng. disinformation), као и злонамјерне информације (eng. malinformation).

Мисинформације се односе на лажне информације које немају за циљ да нанесу штету, док дезинформације искључиво имају за циљ манипулацију, наношење штете или да усмјере људе, организације па чак и земље у погрешном правцу. Злонамјерне (malinformation) су информације које потичу из истинитих, односно поузданих извора али су често преувеличане на начин који обмањује и узрокује потенцијалну штету (Kalsnes, 2018).

Као што је већ споменуто, лажне вијести, као и дезинформације, нису увијек потпуно измишљене информације, већ се често ради о хибридном истинитим информацијама. Из тог разлога, постају све већи изазов због тежег разликовања истинитих од неистинитих информација. Међутим, оно што је карактеристично за нетачне заваравачке вијести јесу шокантни наслови који привлаче пажњу публике, наслови познати као кликбејт (eng. clickbait) што дословно значи мамац за кликове и немају никакве везе са садржајем.

Из претходних дефиниција лажних вијести и дезинформација уочавају се 3 елемента:

- формат (облик) вијести
- степен нетачности
- намјера (Kalsnes, 2018)

У први план се ставља **формат вијести**, односно то да се лажна информација приказује као вијест, како наводе Алкот и Гензгов „лажне вијести су чланци из вијести који су намјерно и провјерљиво лажни и могу обманути читатеље“ (Allcott & Gentzgow, 2017:213).

Калснес наводи класификацију лажних вијести Тандоца, Лима и Линга и упоређује их са претходно наведеним елементима:

- сатира
- новинска пародија
- измишљотине
- фото-манипулација
- оглашавање и односи са јавношћу
- пропаганда (Tandoc, Lim & Ling, prema Kalsnes, 2018)

Прва два наведена облика лажних вијести посебно се односе на формат вијести, а такође, сатира и пародија спадају у информације које су случајно нетачне и немају намјеру да нанесу штету (eng. misinformation).

Што се тиче **степенa нетачности или фалсификованости**, Калснес цитира Бенклера и сараднике:

„Умјесто лажних вијести у смислу потпуно измишљених фалсификата, многе од најдјеленијих прича могу се схватити као дезинформације: сврсисходна конструкција истинитих или дјелимично истинитих дјелића информација у поруци, која у својој сржи, доводи у заблуду“ (Benkler et al., prema Kalsnes, 2018:5).

Намјера, као трећи елемент, која стоји иза вијести, и може бити политичка, економска, а може као мотив имати финансијску добит која се повезује са оглашавањем, као горепоменутом врстом лажних вијести. Поред оглашавања и односа са јавношћу, и пропаганда се користи како би се довела у заблуду перцепција јавности. Ова два облика лажних вијести често се заснивају на чињеницама, али се користе за промовисање сајта или перспективе, што укључује елемент пристрасности (Kalsnes, 2018).

На основу свега наведеног, можемо рећи да је мала разлика између лажних вијести и дезинформација, па ће се даље у тексту често користити наизмјенично. Такође, јасно је да лажне вијести и други појмови повезани са појмом дезинформација, најчешће не настају случајно, већ се формирају са циљем манипулације и заваривања појединаца или група непостојећим или искривљеним чињеницама. Те вијести формирају се под окриљем легитимности како би се приказивале као вјеродостојне информације, и све више имају изглед

„правих“ вијести. Такође, циљ је привући што већу публику, због чега су те вијести увијек узбудљиве и шокантне, и често потврђују нечија дубља увјерења до те мјере да појединац више није скептичан (Вајић, 2019). Иза промовисања дезинформација стоји нечија намјера да се подстакну политичке и друштвене промјене, и прилагођавају садржај како би међу масама људи изазвали страх, друштвено неповјерење, мржњу, а супротстављања само утичу на то да се цијела прича понавља изнова (Роровас, 2020).

2.3. Масовни медији и њихова улога у ширењу дезинформација

Масовни медији представљају било које средство које служи за пренос информација, тј. разне технологије које генерално имају важну улогу у преносу информација. Употребљавају се различити облици изражавања, у зависности од врсте медија, тј. да ли су аудиовизуелни или писани медији.³

Врсте медија:

- писани медији (новине и часописи)
- радио
- телевизија
- биоскоп
- интернет (Simon, 2021)

Медији означавају „систем јавног информисања и комуникације, који је уреднички осмишљен и функционално усмерен на неограниченом и свеукупном аудиторијуму са циљем и очекивањем да га информисе и обавести, образује, оплемени, упозори или забави“ (Вучковић, 2021:198).

Сви наведени медији, осим Интернета, могу да се схвате као традиционални медији, док је Интернет творевина савремених медија.

“Појава Интернета представљала је револуцију у начину и брзини преношења информација, идеја и мишљења. Интернет је утицао на појаву нових медија, медијског тржишта и перцепцију информације као услуге. Медијска услуга је све више вирална, персонализована и заснована на нашем идентитету, односно потреби да се вредносно идентификујемо са садржајем који претражујемо и конзумирамо, по принципу- какве су ти мисли, такав ти је интернет“ (Вучковић, 2022:557).

Публика, односно корисници традиционалних медија били су само примаоци информација, док појавом Интернета и онлајн платформи из улоге пасивног посматрача прелазе у улогу и креатора вијести. Као посљедица тога да данас

³ Више о масовним медијима, доступно на: <https://sr.warbletoncouncil.org/medios-masivos-de-comunicacion-6900#menu-10>

свако ко има приступ Интернету може објављивати и дијелити информације, настају дезинформације и лажне вијести које се шире глобално, захваљујући Интернету и друштвеним мрежама.

Лажне вијести и дезинформације биле су присутне и у традиционалним медијима, али ипак друштвене мреже су се испоставиле као много једноставније средство за пренос нетачног и обмањујућег садржаја. Дезинформације се рапидно шире медијима, посебно платформама друштвених мрежа. Број непоузданих веб страница се све више повећава, а појединци то користе како би остварили лаку зараду, привлачећи велики број људи атрактивним насловима, лажним садржајем, а многи од њих користе платформе за промовисање злонамјерних вијести како би дискредитовали појединце, групе или организације. Са друге стране, грађани, као корисници вијести, нису често у стању да разликују истините од неистинитих вијести, дјелимично због непосједовања знања о медијима, а дјелимично због површног приступа вијестима. „Такав медијски амбијент карактерише: клијентелизам у медијима, нетранспарентна власничка структура, пад новинарских стандарда и низак ниво медијске писмености грађана“ (Kuduzović, Kulić & Jurišić, 2019:1).

Друштвене потребе такође могу бити мотивација за производњу лажних вијести и дезинформација, као што су друштвени статус, пажња, забава или изградња идентитета. Калснес у свом раду цитира Керија (James Carey) који сматра да комуникацију требамо посматрати као ритуал, а не као пренос информација у традиционалном смислу. Читање и писање вијести представља посебан поглед на свијет, комуникација омогућава људима да се споје у заједницу тј. корисници медија се спајају са другим корисницима, а оно што их заправо спаја су заједничке потребе, ставови или просто заједничка вјеровања (Kalsnes, 2018).

Медији се показују као ефикасни канали за дистрибуцију било каквих информација, а посебно лажних. Како наводи Калснес, „моћ лажних вијести и дезинформација лежи у томе колико добро могу да продру у друштвене сфере“ (Kalsnes, 2018:10). Друштвене и дигиталне технологије веома су моћни алати за производњу, дистрибуцију и конзумацију информација (Kalsnes, 2018).

Захваљујући технологији, медији данас могу да допру до великог броја људи за кратко вријеме, информације досежу глобалне размјере само једном поруком или једним кликом, такође савремени медији доста су економичнији у односу на новине и штампу, али исто тако технологија носи са собом одређене недостатке, па и друштвене проблеме. Лако доступне информације свакако да су позитиван феномен, али колико су заправо те информације и вијести, које се дијеле медијима, вјеродостојне и истините? Оно што се може навести као лоша страна медија јесу лажне вијести и дезинформације. Поред садржаја који су обмањујући и користе неистините информације да манипулишу публиком, такође на друштвеним мрежама се сусрећемо са говором мржње, већом рањивошћу система за заштиту приватности и података о личности, појава нових креатора

садржаја и нових облика садржаја, који често не пролазе процес провјере и верификације (Вучковић, 2021).

2.4. Тактике за ширење дезинформација и лажних вијести

Друштвене мреже свакодневно утичу на реалан живот корисника, друштвене појаве и процеси који се покрену преко интернета и друштвених мрежа остављају посљедице и ван сајбер простора. Друштвене мреже су јако дјелотворне када је у питању пласман дезинформација, а разлог тога јесте што је сајбер окружење заправо медијум за пренос лажних и обмањујућих информација. Више не конзумирамо информације и садржај једнострано, већ се такав садржај препоручује од стране наших пријатеља, истомишљеника. Људи када одлучују у које информације да вјерују, узимају у обзир мишљење и предлог дјелиоца информације, и тада ту информацију сматрају вјеродостојном (Обрадовић, 2022).

Агенција за сајбер безбједност и безбједност инфраструктуре (eng. The Cybersecurity and Infrastructure Security Agency [CISA]) објавила је публикацију о тактикама ширења дезинформација. Актери дезинформација користе разне технике и тактике за извршавање информативних операција и ширење дезинформација, гдје је свака од тих тактика осмишљена како би пренијела поруку актера. Поред преношења поруке, циљ тактика за ширење дезинформација јесте манипулација и обмана публике. „Они често настоје да поларизују своју циљану публику кроз спорне политичке или друштвене подјеле, чинећи публику осјетљивијом на дезинформације“ (CISA, 2022:1).

CISA наводи неколико техника и тактика којима се служе актери дезинформација:

- **Лажне или обмањујуће личности или веб сајтови:** Формирање лажних особа или веб сајтова које користе како би повећали увјерљивост у њихове поруке које су промовисали, односно користе их као изворе информација. Лажне експертске мреже користе лажне стручњаке, новинаре, организације и институције које се наводно баве неким истраживањима, да дају кредибилитет свом лажном садржају, како би изгледао тачан и увјерљив. Ти веб сајтови визуелно подсећају на угледне јавне или приватне организације и институције.
- **Креирање синтетичких медија (eng. deepfake):** Фотографије неких особа, видео снимци или аудио снимци који су компјутерски измјењени и могу да представљају неку скроз другу особу па чак и измишљени лик. Користе се алати вјештачке интелигенције и скоро да се и не разликују од стварног живота. Најчешће се користе као малициозни програми, за ширење дезинформација, како би се манипулисало циљаном публиком.

- **Осмишљавање или појачавање теорија завјера:** Теорије завјере објашњавају неке важне догађаје као да су то заправо завјере моћних актера. Теорије завјере не утичу само на разумјевање једне конкретне теме, већ утичу на цјелокупну перцепцију свијета.
- **Астротурфинг и поплава информационог окружења:** Астротурфинг је пропагандна дјелатност која настоји створити привид велике подршке или противљења неком производу, личности, организацији. То се постиже кроз неаутентичне налоге, који ће објављивати исте или сличне поруке. Поплава, слична активност астротурфингу, састоји се у слању нежељених порука преко друштвених мрежа и формирање одјељака са коментарима како би се формирао наратив или „потопила“ супротстављена гледишта.
- **Злоупотреба алтернативних платформи:** Актери користе алтернативне платформе за ширење дезинформација и појачавање њихове вјеродостојности, коришћењем платформи са слабијом заштитом корисника, слабијом контролом за откривање и уклањање неаутентичних садржаја и сл.
- **Искористићавање празнина у информацијама:** Празнине у подацима и празнине у информацијама настају када нема довољно вјеродостојних информација да задовоље упит у претрази. Актери дезинформација могу да искористе ове празнине генеришући њихове сопствене утицаје на садржај и постављање термина за претрагу на друштвеним медијима.
- **Манипулисање несумњивим учесницима:** Актери дезинформација користе одређене појединце и организације како би им они помогли у ширењу наратива. Ти учесници углавном нису свјесни да користе наративе који су им наметнути или да је наратив намјењен за манипулацију.
- **Ширење циљаног садржаја:** Актери дезинформација производе садржај који ће имати одијек код одређене публике на основу њихових интересовања. „Ови актери добијају статус инсајдера и повећавају број пратилаца на мрежи, што може учинити будуће напоре манипулације успешнијим. Ова тактика често користи приступ „дуге игре“ ширења циљаног садржаја током времена како би се изградило поверење и кредибилитет код циљане публике.“⁴

Поред наведених, постоје још неке тактике за ширење дезинформација:

- селективна цензура
- манипулација алгоритмима
- хакерски напади
- директно дјелење информација преко медија (Tucker et al. 2018)

⁴ Детаљније о овим тактима ширења дезинформација можете погледати на https://www.cisa.gov/sites/default/files/publications/tactics-of-disinformation_508.pdf

Селективна цензура: односи се на процес уклањања одређеног садржаја са интернета, док се остатак садржаја појављује, и циљ јесте привилеговање дезинформација које нису цензурисане.

Манипулација алгоритмима: функционише на начин да када ми претражујемо на Гуглу, издваја кључне ријечи из претраге и приказује нам као резултат странице гдје се те ријечи појављују у највећем броју. Циљ је привући људе на жељене странице, и користи се често у сврху пропаганде. Особе, групе или организације користе ову методу тако што у свој садржај убацују кључне ријечи како би се тај садржај појављивао чешће у претрагама.

Хакерски напади: најчешће се извршавају напади на електронску пошту, и на одређене категорије људи. У политичким активностима се користе често, тако што се сазнају „осјетљиве“ информације о одређеној особи, и користе се касније против те особе. Хакерским нападима „преузимају се“ информације и касније се објављују у јавности.

Диретно дијељење дезинформација преко медија: најчешће преко друштвених мрежа, као што су Facebook, Instagram, Twitter. Постоји много начина дјељења нетачних информација преко друштвених мрежа, многе су у претходном дијелу и наведене, а према Такеру једна од њих јесте и формирање тзв. тролова (анонимне особе, не зна им се идентитет), који објављују дезинформације и коришћење ботова којима управља рачунар.

Обрадовић наводи да друштвене мреже користе алгоритме, аутоматизацију и анонимност за ширење дезинформација. Алгоритми су претходно објашњени, а веома битна ставка дјеловања актера дезинформација свакако да је анонимност. Што се тиче аутоматизације, платформе омогућавају аутоматизацију односно налози аутоматски могу да објављују и дијеле садржај, као и да омогуће комуникацију са корисницима друштвених мрежа (Обрадовић, 2022).

Калснес сматра да постоје два аспекта која су од значаја за разумијевање ширења дезинформација и лажних вијести. То су технологија и повјерење:

- ❖ Технологија- друштвене и дигиталне комуникационе технологије веома су моћни алати за производњу, дистрибуцију и конзумацију информација. Технолошки развој је демократизовао производњу лажних вијести. Живимо у времену када свако може да објави (лажне) информације које ће изгледати као вијести, што доприноси тежем идентификовању и разликовању лажних од поузданих информација. Калснес наводи још „дигитални и друштвени медији снизили су праг за креирање и циркулацију информација- такође дезинформација и лажних вијести. Поред тога, ниско или опадајуће повјерење у медије помиње се као још један разлог за ширење лажних вијести“ (Kalsnes, 2018:11).
- ❖ Повјерење- Код дистрибуције информација, повјерење у медије је од највеће важности. Лажне вијести представљају веома проблематичан

феномен, јер доводе људе у заблуду којим информацијама да вјерују а којим не. Ако људи нису у стању да разликују оно што је истинито и не, повећаће се њихова збуњеност, и смањити повјерење у медије. Опадање повјерења у медије може да буде и узрок и посљедица тога што лажне вијести добијају све већу пажњу (Allcott & Gentzkow, 2017).

2.5. Лажне вијести као политички алат

Медији су кључни актери информисања јавности, али често постају алат у рукама политичких и других интересних сфера гдје заборављају свој основни задатак – рад у јавном интересу. Извјештавање јавности данас је све више неодвојиво од политичког управљања државом, а ширење лажних вијести постаје користан алат политичке пропаганде (Crnoja & Palić, 2022).

Политичке дезинформације називају се пропагандом, гдје је циљ политичких актера, који шире лажне вијести и дезинформације као вијести, да утичу на перцепцију јавности. Политички актери користе дезинформације као политички алат којим се тежи промјенити или одржати равнотежа моћи, зависно од намјере пропагандисте, и како би артикулисали став о одређеном питању, као и алат за обликовање перцепција (Kalsnes, 2018).

Политичка пропаганда може се користити на неколико начина:

- застрашивање непријатеља и представљање непријатеља у негативном контексту
- ширење става да уколико доста људи подржава неку идеју или идеологију, мора да је та идеја исправна и да неподржавање није допуштено у том кругу људи
- порука „или сте са нама или против нас“
- обраћање просјечном појединцу и уз неформалан говор поистовјећивање са њим и његовом „ситуацијом“
- приказивање противника у вијестима као нехуманог и неморалног
- позивање на неке уопштене вриједности, као што су мир, срећа, истина, демократија и сл. (Crnoja & Palić, 2022)

„Кад друштвена и политичка порука која произилази из вијести почиње циљано и манипулативно мјењати друштвену реалност, медији напуштају своју традиционалну улогу, те почињу дјеловати на подручју пропаганде“ (Polović, 2019:2459). Медији који су носиоци превратничке дјелатности пласирају дезинформације и лажне вијести које су искључиво усмјерене на дискредитовање, дисквалификацију и криминализацију носилаца власти и државних институција како би указали на неопходност прављења промјена. У таквим вијестима често се користе појмови као што су корупција и нелегалне

активности, и „стварање привида да је власт коју треба оборити немоћна, неспособна, некомпетентна и неефикасна да се избори са проблемима који тиште државу и њене грађане“ (Парезановић и Жељски, 2019:416).

Медији и политика се све више сукобљавају. Политика утиче на медије и користи медије као начин да успостави моћ над корисницима, а медији, као посредници између јавности и политике, посебну улогу имају код избора владајуће структуре. Није ријеткост сарадња између ова два актера, па тако медији објављују садржај који погодује политичару, промовишу се његови ставови и увјерења било кроз измјењене информације било кроз лажни садржај. Медијима свакако да одговара веза са носиоцима власти, јер могу сазнати тајне информације, и медији се могу посматрати као апарат за дезинформисање који извјештавају онако како држава диктира (Pukljak, 2021).

Лажне вијести у сферу политике „ушле“ су кандидатуром Доналда Трампа 2016.године. „Брегзит и побједа Доналда Трампа спадају у једне од кључних политичких догађаја којима се показала опасност лажних вијести у post-truth ери“ (Polović, 2019:2459).

Политичке дезинформације уносе неповјерење и конфузију у друштво, а дугорочно то умањује повјерење у медије и државне институције. Велики изазов представљају због немогућности откривања, првенствено јер долазе од политичара и носилаца власти, па се не испитује њихова вјеродостојност (Pukljak, 2021).

3. ТЕОРИЈЕ ЗАВЈЕРЕ

3.1. Шта су теорије завјере?

Теорије завјере могу да се дефинишу као вјеровање да нека организација дјелује или је дјеловала прикривено како би постигла неки злонамјерни циљ. Првенствено представљају нетачне тврдње о постојању злонамјерног плана од стране моћних актера, у намјери да нанесу зло већој групи људи (Lukić, 2020).

Сликовито речено, теорије завјере би представљале подгрупу велике категорије лажних вјеровања, и такође подгрупу једне мање групе лажних вјеровања која су штетна и опасна по друштво. Међутим, ипак постоје примјери и теорија завјере који се не могу назвати штетним.⁵

Иако и даље нема довољно истраживања о теоријама завјера, могу се издвојити двије школе које се баве проучавањем теорија завјера. Прва школа односи се на индивидуалистички оквир, а пионир ове школе је Хофштадер (Richard Hofstadter). Према овој школи, учесници у теоријама завјера имају параноичан тип личности, и поглед на свијет „ми против њих“. Стручњаци индивидуалистичког оквира тврде да је конспиративно размишљање повезано са групама које су немоћне, и налазе се на маргинама друштва. Непоуздани извори информација доприносе развоју конспиративних теорија, а вијести засноване на чињеницама не утичу на размишљање теоретичара завјере. Друга школа мишљења, коју, између осталих, заступа Најт (Peter Knight) посматра теорије завјере из угла социологије културе. Такође сматрају да маргинализовани појединци шире теорије завјере, али да културна социологија игра већу улогу. Теорије завјере често опстају јер се на њих гледа као на „потпуно вјеродостојне“, а разлог тога јесте што подижу свијест о информацијама „иза кулиса“ и тим информацијама повећавају цинизам према корпоративној и владиној моћи. Овај други поглед на теорије је битнији, јер из културно-социолошке перспективе, теорије завјере не представљају неки психолошки поремећај теоретичара завјере, већ облик протеста против моћних елита (Korta, 2018).

Корта наводи да Баркун (Michael Barkun), професор политичких наука, у својој књизи говори о завјереничким субкултурама које су постале видљивије након 11. септембра 2001. године, и цитира га: „субкултуре преплићу неортодоксна вјеровања, окултне идеје, радикалну политику и маргиналну науку, које се обично појављују током кризе и понекад са великим утицајем на друштво“ (Barkun, према Korta, 2018:32). Идентификује три основна принципа свих теорија

⁵ Примјери штетних и безопасних теорија завјера видјети Sunstein, Cass R. and Vermeule, Adrian, Conspiracy Theories (January 15, 2008). Harvard Public Law Working Paper No. 08-03, U of Chicago, Public Law Working Paper No. 199, U of Chicago Law & Economics, Olin Working Paper No. 387, p.5 Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1084585> датум приступа 23.03.2023.

завјера, а то су да ништа није случајно, ништа није онако како изгледа и да је све повезано. Баркун приписује успјех данашњих теорија завјера томе да теоретичари завјере износе тврдње које су тачне али нису потврђене од стране „главних ентитета“. Међутим, интернет је веома користан теоретичарима јер проналазе и спајају људе са истим „теоријама“ (Korta, 2018).

За теоретичаре завјере, вјеровање у теорију завјере има значење да је завјера заправо откривена. У том смислу, теорије завјере упућују да је наша стварност уствари само привид, и да случајност није могућа. Теорије завјере обухватају широк спектар тема, од оних који објашњавају неке конкретне догађаје, до тога ко заправо управља свијетом. Ипак, без обзира на опсег дјеловања, свака теорија завјера има скоро па исте функције. Прва од њих је експланаторна функција, и заснива се на томе да постоји хијерархија у свијету, ми смо подређени и доминирају моћ и снага. То даље води томе да неуспјех и немоћ није нешто индивидуално, и да не зависи од нас, па чак ни групе којој припадамо, већ да је то продукт завјере. Друга функција односи се на интеграцију појединаца у групе, гдје сви имају заједничка увјерења, гдје влада колективни страх и несигурност. Теоретичари, и поред тога што су увјерени да су открили завјеру, свјесни су немоћи да ураде нешто по том питању, зато им груписање и интеграција омогућава да се осјећају колективно сигурно, и ствара им лажни осјећај самоувјерености да завјери стану на пут (Diković, 2011).

3.2. *Како дјелују теорије завјере?*

У Компаративној анализи теорија завјера (Comparative Analysis of Conspiracy Theories [СОМРАСТ]), вођена од стране мреже истраживача ЕУ, наводи се да теоретичари завјере углавном се фокусирају на два узрока теорија завјера, или то да неко има (финансијске) користи од одређеног догађаја или да је нека група људи у тајности планирала да се одређени догађај деси. Неки завјереници граде теорије завјере тако што прибављају доказе који потврђују њихова гледишта на догађај, игноришући доказе који иду у прилог сваком другом гледишту, док други користе индиректнију стратегију и труде се да укажу на „рупе“ тј. пропусте званичних верзија догађаја. Интернет вјероватно да је утицао да се број завјера и завјереника повећа, иако нема поузданих података може се закључити да је утицао на то да су завјере видљивије, доступније и да се брже проширију. (СОМРАСТ, 2020)

Постоји неколико мотива који се повезују са настанком теорија и теоретичара завјера:

- ❖ епистемолошки мотиви

Епистемологија, односно теорија знања односи се на каузална објашњења, односно на то да сви ми имамо потребу да изнесемо логична објашњења о одређеним догађајима.

Корта наводи како Џоли (Daniel Jolley), професор психологије који проучава теорије завјере, објашњава да су теорије завјере посљедице тога да људи имају склоност да замишљају да „велики догађаји морају бити објашњени нечим једнако великим.“ Још додаје, када се деси неки велики догађај, посебно уколико је узрок непознат, ми се осјећамо узнемирено и ван контроле, гдје теорије завјере представљају на неки начин механизам суочавања у чему проналазимо објашњење узрока. Ти механизми суочавања су заправо привремени, на дуге стазе људе то чини несигурнијим, неповјерљивијим и немоћнијим (Korta, 2018).

❖ социјални мотиви

Социјални мотиви се стичу социјализацијом и могу се задовољити само у друштву, припадајући одређеној заједници. Поред епистемолошких мотива, каузална објашњења присутна у конспиративним теоријама, вођена су и различитим социјалним мотивима. То социјални мотиви укључују жељу за припадањем некој заједници, као и стварање позитивне слике о себи. На исти начин дјелују и теоретичари завјера.

Конспиративне теорије омогућавају да се припадници осјећају психолошки сигурније у групи, посматрајући припаднике групе као позитивне актере, док све лоше особине пројектујују на припаднике неких других група, које сматрају одговорним за негативан исход догађаја.

„Другим речима, дубоко несигурне личности, које саме себе доживљавају као слабе и неадекватне, склоне су да граде или прихватају конспиративне теорије, јер помажу да се на „лак“ начин ослободе лошег дела властитог селфа, пројектујући га на неког другог, како би на овај начин бар привремено постигле привид самопоуздања и сигурности у моћ и компетенцију групе којој припадају“ (Slavković & Slavković, 2020:145).

❖ психолошки мотиви

СОМРАСТ наводи да се у психолошким истраживањима може примјетити да су подложни теоријама завјера углавном људи који се осјећају беспомоћно или који теже прихватају неизвјесности, док неке студије показују да са порастом нивоа образовања опада и вјеровање у теорије завјере (СОМРАСТ, 2020).

Славковић и Славковић закључују да понижени и експлоатисани слојеви друштва лакше прихватају конспиративне теорије, јер представљају модел за пројектовање личних несигурности, осјећаја угрожености, и да те категорије људи теже схватају политичке и економске факторе који заправо утичу на њихов положај у друштву. Зато су теорије завјере лако схватљиве, једноставне и примамљиве тим категоријама људи. Према ових ауторима, теорије завјере на

неки начин представљају одбрамбени механизам, како би особа или цјелокупна група оправдала свој положај којим, јасно, није задовољна. И сматрају да су конспиративна вјеровања уско повезана са „нарцизмом и хипертрофираним вредновањем самог себе, што захтева екстерну валидацију“ (Slavković & Slavković, 2020:145).

3.3. Механизми дјеловања

Постоји више начина којима се може објаснити ширење теорија завјере. Аутори Сунстејн и Вермеуле су то представили на следећи начин (Sunstein & Vermeule, 2008) :

1. „осакаћена епистемологија“

Неки аутори сматрају да теорије завјере не потичу из ирационалности или менталне болести, већ да су теорије завјере посљедица „осакаћене епистемологије“ тј. да теорије завјере произилазе из онога што теоретичари завјере прочитају или чују али су те информације из ограниченог броја (релевантних) извора информација. Сматрају, свакако да један број људи који прихватају теорије завјере има неки облик менталне болести, самим тим подложнији су вјеровању, али они ипак дају предност томе на који начин људи сазнају за информације. Ови аутори наводе примјер 11.септембра, као једне од теорија завјера везане за тероризам, па тако тврде да постоји веза између „осакаћене епистемологије“ и емпиријске повезаности између терористичког понашања и одсуства људских права и слобода. „Када су грађанска права и грађанске слободе одсутне, људима недостаје више извора информација и они ће вјероватније прихватити теорије завјере“ (Sunstein & Vermeule, 2008:3).

2. улога гласина и спекулација

Сваки догађај ће изазвати гласине и спекулације, а неке од њих ће указати и на неку врсту завјере. Те спекулације и гласине неким људима ће изгледати увјерљиво, можда зато што се уклапају са њиховим вјеровањима или представљају начин да се носе са неким тешким догађајем, на тај начин исказујући бијес, незадовољство или потребу да „некога“ окриве.

Понекад је лакше окривити „злонамјерне групе које дјелују у тајности“, него да се прихвати чињеница да се неке ствари просто дешавају и да није све под нашом контролом. Теорије завјере често се користе да се објасне политички и друштвени догађаји, и као користан алат за исказивање незадовољства и критике владајућих структура (СОМРАСТ, 2020).

3. улога информација

Неким људима ће бити потребно много више доказа да повјерују у неку завјеру, док другима ипак може бити довољно и сама назнака да постоји нека теорија завјере. Прво ће теорије завјере прихватити људи са нижим прагом за прихватање информација, а касније и они са вишим, посебно утицајем друштвених мрежа гдје се информације шире великом брзином и уз учешће великог броја истомишљеника.

4. улога репутације

Многи своје вјеровање неће заснивати само на информацијама, али желе да придобију наклоност групе. Улога репутације односи се на то да људи имају мишљење о неком догађају али га ипак потискују да би други имали боље мишљење о њима.

5. улога доступности

Улога информација и репутације може да се деси и без неког већег покретачког догађаја, док ова врста ширења теорија завјера настаје када је догађај веома истакнут или когнитивно „доступан“. Догађаји повезани са тероризмом, нуклеарном енергијом и сл. представљају окидач који оправдава забринутост јавности, без обзира да ли је оправдана или не. Улога доступности огледа се кроз интеракцију између тог догађаја и друштвених утицаја, како информација тако и репутације. Политички актери производе овакве врсте догађаја, и теорије завјере су често производ доступности.

Што се тиче оправданости или неоправданости теорија завјера, то зависи од друштва у ком се формирају. Појединци који живе у друштвима са искривљеним институцијама знања, као што су ауторитарни режими без слободне штампе, имају разлоге да не вјерују порицањима званичника, и за њих су теорије завјере оправдане, тврде аутори, биле оне истините или не. Такође, појединци који живе у мањим изолованим групама и изложени само искривљеним информацијама, њихове теорије завјере ће бити оправдане у односу на ограничено информационо окружење. Међутим, када се те изоловане групе налазе у ширем и отворенијем друштву, њихове теорије могу бити неоправдане са становишта ширег друштва али оправдане унутар изоловане заједнице. Проблем за шире друштво јесте нарушити информациону изолацију мање групе. Аутори као сажетак претходно реченог, наводе основну карактеристику теорија завјера, а то је отпорност на исправке. Та отпорност огледа се у томе да сваки покушај владе да одбаци теорију завјере, за завјеренике представља само начин владе да прикрију „трагове“ претходних завјера. Демантовање завјера они схватају као потврду (Sunstein & Vermeule, 2008).

3.4. Да ли су теорије завјере исто што и лажне вијести/дезинформације?

Теорије завјере се у јавним разговорима третирају као нека врста лажних вијести. Међутим, међу овим појмовима постоје разлике. Првенствено, особе које шире лажне вијести и дезинформације, свјесни су да су те вијести лажне, циљ им је манипулација, обмана, нарушавање угледа противника у политичким дешавањима, док су теоретичари завјере увјерени да знају истину о неком догађају, и помажу другима да открију истину. Теоретичари завјере чврсто вјерују у информације које шире, и сматрају да су тачне, и промовишу све оно у шта вјерују како би потврдили своје тврдње (Korta, 2018). То се може схватити као генерално посматрање теоретичара завјера, гдје свакако да се може направити изузетак. Интернет, као платформа са великим бројем корисника, омогућава ширење теорија завјера и од стране људи који нису увјерени у оно што говоре (СОМРАСТ, 2020).

„Неки људи су профитирали од ширења теорија завере у које највероватније нису веровали до краја ни сами. Слично, политичари популисти често стратешки користе теорије завере да би мобилисали своје присталице. У таквим случајевима, теорије завере и лажне вести су заиста идентични“ (СОМРАСТ, 2020:3).

4. УТИЦАЈ ДЕЗИНФОРМАЦИЈА И ТЕОРИЈА ЗАВЈЕРЕ НА БЕЗБЈЕДНОСТ

У уводном дијелу смо већ навели да се безбједност генерално може дефинисати као стање онога који је безбједан, оно што је безбједно или као сигурност, и као жељено стање непостојања опасности, одуство сваке опасности. У субјективном смислу, може се рећи да је и одсуство страха од опасности (Wolfers, 1952). Када говоримо о утицају дезинформација и теорија завјере на безбједност, уважавамо тај утицај и у односу на националну и људску безбједност. Национална безбједност подразумијева активности које за циљ имају опстанак државе и заштиту њеног суверенитета, првенствено од екстерних, ратних претњи и угрожавања.

Као што нам је познато „Концепт људске безбедности даје најобухватнији теоријско-аналитички оквир за добијање реалне слике тренутног стања безбедности на неком простору“ (Ђорђевић, 2013:74). Такође, наглашава однос између безбједности и људских права и представља елемент националне безбједности. Односно, „допуњује националну безбедност, унапређује људска права и консолидује људски развој“ (Чизмаров, 2022:13). У неким дијеловима текста који слиједи нагласак ћемо ставити на националну, а негдје на људску безбједност.

У наставку рада представићемо утицај дезинформација и теорија завјере на безбједност, првенствено кроз утицај медија, а затим ћемо споменути и „медијски рат“, као стари феномен, као и савремене феномене као што су „инфодемиа“ и „постистина“. У завршном дијелу рада објаснићемо у чему се огледа важност медијске и информационе писмености, као значајних стратегија у борби против дезинформација, лажних вијести и теорија завјере.

4.1. Претња узрокована дезинформацијама

Обрадовић у свом дјелу „Операције утицаја на друштвеним мрежама као хибридна претња“ наводи како су информације односно дезинформације претња вишеструким сферама живота и како утичу на политичке и економске аспекте и на цјелокупан живот људи (Обрадовић, 2022). Из назива дјела увиђамо неколико појмова које је неопходно објаснити.

Појам „операције утицаја“ у овом дјелу односе се на информационе и психолошке операције које представљају претњу за савремене државе. Пошто друштвене мреже данас имају велики утицаја на реални живот, и многи друштвени процеси (онлајн петиције, политичке кампање, многе иницијативе и политички захтјеви и сл) се одвијају управо преко друштвених мрежа, друштвене мреже се могу схватити као идеално окружење за покретање информационих операција. Обрадовић наводи истраживање у коме је

откривено да у свакој држави постоји бар једна политичка партија или владина агенција која користи друштвене мреже како би обликовала ставове јавности и притом користе дезинформације као алат манипулације и остварења политичких циљева (Обрадовић, 2022).

„Само присуство дезинформација, уколико је координирано, сматра се за хибридну претњу која може угрозити виталне државне вредности“ (Обрадовић, 2022:221). Појам дезинформација нам је познат, а за одређење појма „хибридна претња“ користимо дефиницију Европског центра изврности за сузбијање хибридних претњи (eng. Hybrid CoE): „Хибридне претње су акције које спроводе државни или недржавни актери са циљем да поткопају или наштете мети комбинујући прикривена и неприкривена војна и невојна средства.“⁶

Хибридне претње спадају у претње невојним средствима, и могу да постоје и да дјелују без обзира да ли је објекат угрожавања свјестан њиховог постојања. Хибридне претње често као средство користе дезинформације, односно информационе операције. Пошто се информације користе као оружје, и „рат“ се води у информационом простору, можемо споменути и појам „информациони рат“ који је дефинисала Америка у једној публикацији као „Акције предузете у циљу информационе супериорности кроз утицај на непријатељске информације, информационо засноване процесе, информационе системе, рачунарско засноване мреже истовремено дефинишући сопствене информације, информационо засноване процесе, информационе системе и рачунарски засноване мреже.“⁷

Проблемом дезинформација бавио се и Свјетски економски форум⁸, који је навео 4 начина ширења дезинформација на друштвеним мрежама:

- друштвени инжењеринг
- неаутентично појачавање
- микроциљање
- узнемиравање и злостављање

Ови облици ширења дезинформација могу представљати безбједносни облик угрожавања уколико су добро координирани и подржани државним ресурсима, сматра Обрадовић. Ови облици активности доприносе „тровању“ мишљења, а људи мишљење формирају на основу „чињеница“ које им се пласирају и које су им доступне. Дезинформације се заснивају на недостацима чињеница било друштвених, историјских или научних, па ти недостаци се попуњавају

⁶ Видјети више на: <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats/>

⁷ Joint Publication 1-02, Department of Defense Dictionary of Military Associated Terms, 2010 https://irp.fas.org/doddir/dod/jp1_02.pdf

⁸ Више о дезинформацијама погледати: <https://www.weforum.org/agenda/2022/08/four-ways-disinformation-campaigns-are-propagated-online/>

„игнорантским информацијама које су разумљиве широким слојевима друштва“ (Обрадовић, 2022:225). Дезинформације су заправо оружје које постиже резултате и без кинетичке силе, а њене штетне посљедице огледају се у успостављању образаца мишљења које није лако промјенити. Друштвене мреже су дјелотворно окружење за пласман дезинформација из разлога што је информационо окружење уједно и медијум за пренос лажног и обмањујућег садржаја. Као закључак, Обрадовић наводи „Слобода говора и протока информација користи се као оружје за напад управо на ту слободу“ (Обрадовић, 2022:230).

4.2. Утицај медија на безбједност

Друштво има одређене циљеве, везане за безбједност, а то је прије свега заштита живота, односно опстанка а затим и различити начини развијања у складу са могућностима. Технологија и медији могу допринјети развијању, тако што ће омогућити људима да се информишу, образују и активно учествују у политичком процесу.

Што се тиче утицаја друштвених медија на људску безбједност, може се говорити о психолошком проблему под називом *Патолошка употреба интернета* (eng. pathological internet usage). Друштвени медији на неки начин изазивају зависност и доводе до све веће пасивности корисника. Свакако да друштвени медији утичу, првенствено, на здравље (мањак сна, повећана анксиозност, смањена пажња, лоше расуђивање..), међутим већу опасност представља небезбједност којој су изложени корисници на друштвеним мрежама. Једна од тих опасности су, као што смо већ навели, лажне вијести, веома сложен феномен, којем није лако стати на пут. У оквиру људске безбједности, посебно се може издвојити димензија која се односи на личну безбједност, али лажне вијести и дезинформације представљају значајну претњу и економској и друштвеној стабилности, као и демократији. Дезинформације су засноване на социопсихолошким разлозима, у које се убрајају жеља за друштвеном или политичком моћи, заједничка увјерења или заједничке вриједности (вакцине, климатске промјене, религија...) Такође, дезинформације и лажне вијести утичу на разне димензије безбједности, као што су здравствена безбједност (вакцине), безбједност животне средине (климатске промјене), политичка безбједност (избори) итд (Чизмаров, 2022).

Друштвене мреже окупују велики број људи на сајтовима, блогovima, форумима, и свакако да то представља позитивну страну друштвених мрежа, али такође, велики број људи не зна да се заштити на тим истим мрежама, односно да заштити своје личне податке. Људи се повезују и дијеле садржај, а управо је то оно што доприноси сајбер криминалу. Такође, хакери представљају опасност по безбједност људи, гдје могу да узимају личне податке и да их

злоупотријебе, или да заразе лични компјутер корисника вирусима „отварајући“ садржај са интернета, или е-маил адресе. Излагање преварама, сајбер малтретирању и другим начинима повреде приватности зависи искључиво од количине личних података који се објављују и поставки приватности односно безбједности на мрежама (Xuesong & Карису, 2019).

4.2.1. „Медијски рат“

Медији су веома значајни када је у питању обликовање мишљења јавности и лако могу да утичу на став јавности који производ је најбољи, ко нуди најбоље услуге и сл. Међутим, тај медијски простор користе различите интересне групе у намјери да промовишу своје ставове, своје производе или услуге, а често у томе и успјевају, без обзира на стварно стање. На тај начин манипулишу јавним мњењем у своју корист (Ђukić & Аврамовић, 2019).

Ђukiћ и Аврамовић у свом дјелу посматрају медије и појам „медијски рат“ као облике и изворе угрожавања безбједности. Медијски рат дефинишу као:

„Збир техника психолошког притиска који употребљавају политички лобији, организације и појединци, с циљем постизања сопствених политичких циљева, користећи при том средства масовног информисања против изабране циљне групе у властитој или у другим земљама у широком временском раздобљу“ (Ђukić & Аврамовић, 2019:90).

У склопу медијског рата као алата користе се тзв. „медијске бомбе“ лажних вијести које имају за циљ:

- изазивање телевизијске револуције, која садржи често елементе извођења државног удара
- изазивање грађанског незадовољства, гдје се прикривено намећу сопствени интереси као наводни интереси јавности
- стварање услова како би медијски рат прерастао у прави рат (Ђukić & Аврамовић, 2019)

4.2.2. „Инфодемиа“

У првом дијелу рада споменули смо да су медији од великог значаја у кризним ситуацијама. Као најскорији примјер, можемо навести пандемију корона вируса, односно болести COVID-19 у ком се може уочити значај медија и информација у току кризних ситуација. Поменута пандемија, као глобални феномен и

безбједносна претња, не представља само здравствену кризу него и питање националне безбједности (Mudrinić, 2021).

Почетак пандемије који се десио у Кини, убрзо се проширио на цијели свијет и уз ограничење кретања, медији, а првенствено друштвене мреже, добијају на значају. Пандемија подстиче огроман пораст производње вијести, па поред медија који су имали за циљ да благовремено информишу јавност о вирусу и мјерама које је неопходно предузети како би се заштитили појединци, ствара се и погодан простор за појаву дезинформација које су довеле до појаве страха и панике на глобалном нивоу. Генерални Секретар СЗО изјавио је: „Лажне вијести о COVIDU-19 се шире брже и лакше него сам вирус, а једнако су опасне“ (Шево, 2021:4). Пандемија је само актуелизовала ширење лажних вијести, до те мјере да се појавио и нови појам „инфодемија“.

Инфодемија означава (дез)информације о вирусу, симптомима, мјерама превенције, па и о функционисању здравственог система, привреде, и сл., посебно преко друштвених мрежа. Неки аутори га дефинишу као „брзо ширење великог броја информација које отежавају људима да донесу исправну одлуку, у овом случају о сопственом здрављу, као и онемогућавању адекватног одговора на пандемију“ (Бериша и Митић, 2021:74). Појава инфодемије везује се за догађаје високог интензитета, тј. ванредна стања за које је посебно заинтересована јавност, и у којима се у кратком временском периоду појављује и шири велики број информација, међу којима је тешко разликовати гласине и дезинформације од истинитих информација. „Инфодемија везана за корона вирус темељи се на људском страху, с обзиром на то да се ради о новом вирусу при чему непознанице постају плодно тло за ширење гласина или лажи“ (Pilić & Pilić, 2021:418).

Појава инфодемије представља додатни изазов за јавно здравље, јер је довела прије свега до неповјерења у науку, медије, здравствене организације, али такође и до повећаног броја обољелих и смртних исхода. Поред тога што корона вирус представља глобално здравствено питање, такође утиче и на људску безбједност, безбједност друштва па и на националну безбједност. У контексту инфодемије, погрешне и неутемељене информације током пандемије могу довести до сукоба на националном нивоу, а то смо уочили у примјерима: да је одређена нација крива за (намјерно) ширење вируса и да вирус заправо представља биолошко оружје, тј. да се ради о биотероризму (Pilić & Pilić, 2021). Овакве информације могу директно утицати на националну безбједност, с тим да се шире друштвеним мрежама и медијима који сами по себи могу представљати безбједносни изазов и претњу (Musladin, 2012).

4.3. Пост-истина (*Post-truth*)

Пост-истина (eng. *post-truth*) је ријеч која је 2016. године изабрана за ријеч године, од стране Оксфордског ријечника. Преломни тренуци за појаву те ријечи су били Брегзит и избор за предсједника САД-а, и побједа Доналда Трампа у поменутиим предсједничким изборима. Пост-истину можемо дефинисати као друштвени феномен гдје људи лакше прихватају информације које се заснивају на њиховим емоцијама и увјерењима, него на доказима и чињеницама.

Друштво пост-истине није само друштво у ком истина не представља приоритет, већ је чак у супротности сама са собом. Префикс „пост“ у ријечи пост-истина нема заправо значење „после“ истине, него се односи на то да је истина данас непожељна, нерелевантна и коначно, непрофитабилна. Успјешност медија огледа се у привлачењу што већег броја људи на сајтове или портале, гдје своју улогу испољавају лажне вијести и шокантни наслови (Turčilo & Masnica, 2019).

У претходним поглављима смо наводили да је са друштвеним медијима дошло до равноправности, у погледу објављивања вијести, између професионалних новинара и некадашњих корисника објављених информација. Појава грађанског новинарства у 21. вијеку свакако да доводи у питање да ли су грађани одани истини, и да ли су њихове информације поуздане и релевантне. Знамо да професионалне новинари поштују начела новинарске професије, али да ли су грађани такође дужни да исто чине?

21. вијек, и грађанско новинарство, носи са собом и нове вриједности. У табели испод упоредићемо 20. и 21. вијек, гдје ћемо сумирати све претходно наведено:

20. Stoljeće	21. Stoljeće
Činjenice	Alternativne činjenice
Traganje za istinom	Post-istina
Agrumentirane rasprave i sučeljavanje mišljenja	Eho-komore istomišljenika
Kreiranje javnog mnijenja	Emotivne diskusije

Слика 2. Критичко „читање“ некадашње и нове комуникацијске парадигме (Turčilo & Masnica, 2019)

Пост-истина се може дефинисати као комуникацијска парадигма у којој се „мислим, дакле, постојим“ замјењује „вјерујем, дакле, у праву сам“. Као што је наведено у табели, објективне чињенице данас мање утичу на креирање јавног мњења, за разлику од емоција и личних увјерења. Јавни интерес се ставља у други план, док интереси елита заузимају централно мјесто, а манипулација је

скроз легитиман начин комуникације (Turčilo & Masnica, 2019). У друштву пост-истине, нема мјеста аргументованим расправама, нити чињеницама, јер нове платформе омогућавају вишесмјерну и отворену комуникацију, гдје отворена комуникација претежно има супротно значење. Комуникација се размјењује унутар затворених група, гдје људи имају слична или иста интересовања. 2017. године настао је још један нови појам, а то су „алтернативне чињенице“, који је први употребљен од стране савјетнице Доналда Трампа. Алтернативне чињенице нису лажне информације, нити су оне настале у циљу остварења профита, него представљају заправо намјерну или ненамјерну интерпретацију чињеница. Закључак се своди на то да је пост-истина заснована на лажним вијестима, које су засноване на алтернативним чињеницама, и на емотивној реакцији на њих (Turčilo & Masnica, 2019).

Поред тога што је ово ера технолошких и информационих могућности и ера партиципације у процесу информисања, иронично, ово је и ера обмана и манипулација, гдје вијести које се презентују јавности не морају бити тачне. Можемо рећи да живимо у ери пост-истине, која означава еру измјењеног схватања истинитости у медијима. Узрок томе свему је првенствено неповјерење у медије, редеофинисање улоге новинара, а друштвене мреже као погодно окружење за бржу и разноврснију информисаност, заправо су се показале као „плодно тло“ за манипулацију и производњу лажних вијести и дезинформација (Jevtić, 2017).

4.4. Медијска и информациона писменост

Људи су данас изложени мноштву информација, гдје неке од њих нису прошле процес верификације, а главни критеријум за њихово објављивање је занимљивост. Многобројни видови манипулације који постоје у медијима, као и пост-истина, „играју“ на слабе тачке код људи, укључујући и емоције. Корисници медија често нису у могућности и не посједују довољно знања да препознају начине и технике манипулације.

Одабир информација данас искључиво зависи од корисника, а да би корисници могли да препознају и вреднују информације које су објављене од стране медија, морају посједовати одређена знања и компетенције, који се називају медијска писменост. Медијска писменост обухвата знања и вјештине које омогућавају корисницима медијског садржаја да схвате начин на који се информације прикупљају, шире и генерално како се производе. Медијска писменост значи да појединац, када приступи медијском садржају, зна да користи и разазнаје медијске садржаје, као и да их критички анализира (Балтезаревих, 2022).

Иако медијска писменост представља важан сегмент описмењавања појединца, она ипак само одговара на питање „зашто“ постоји манипулација, док на питање

„да ли“ постоји манипулација, одговор даје информациона писменост (Davidović, 2022). Информациона писменост, као шири појам, представља способност вредновања информација, тј. вјештину која нам омогућава да провјеримо да ли је информација вјеродостојна или не (Балтезаревих, 2022).

Да су медијска и информациона писменост од великог значаја, говори у прилог томе и пројекат у оквиру Организације Уједињених нација за образовање, науку и културу (eng. UNESCO⁹) под називом „МИП- медијска и информациона писменост“ као и приручник који је настао 2015. године под називом „Смјернице за политику и стратегију информационе и медијске писмености“¹⁰. UNESCO у приручнику посматра медијску и информациону писменост као сложене концепте, који обухватају знање, вјештине и ставове који омогућавају грађанима да, између осталог, разумију улогу и функције медија, да пронађу и приступе релевантним информацијама, критички вреднују информације које пружају медији, као и да „приступе раду са медијима и осталим добављачима информација, укључујући оне на Интернету, у циљу самоизражавања, слободе изражавања, интеркултуралног дијалога и демократског учешћа“ (UNESCO, 2015:14).

UNESCO смјернице представљају међународни документ који има савјетодавну функцију, и није правно обавезујући. У складу са овим смјерницама, Србија је донијела „Стратегију развоја система јавног информисања у Републици Србији за период од 2020-2025. године“¹¹, која се бави медијском писменошћу. Међутим, у стратегији је наведено да је медијска писменост конципирана као дугорочни циљ али да нису наведене конкретне мјере у овој области. Медијска писменост је представљена као дио поглавља о недостатку дигиталних компетенција и професионалног знања. Стратегија је утврдила да у Републици Србији постоји само привид медијске писмености, као и да активности везане за медијску писменост су примјетне само у области формалног образовања.

Иако су медијска и информациона писменост од великог значаја, и представљају основне услове да се савладају дезинформативни садржаји, ова област је недовољно развијена и усмјерена је само на образовне институције, а требала би да обухвати друштво у цијелини, закључује Балтезаревих. Највећи проблем пост-истине јесте што дуготрајно утиче на ставове и мишљења јавности. Такође, стално се појављују нови облици манипулације, гдје медијска писменост треба представљати непрекидни процес усавршавања вјештина (Балтезаревих, 2022).

⁹ <https://www.unesco.org/en>

¹⁰ Више о медијској и информационој писмености погледати у приручнику на: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373593>

¹¹ Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији за период од 2020-2025.године („Сл. Гласник РС“, бр. 11 од 7.фебруара 2020.)

5. ЗАКЉУЧАК

Циљ рада је био објаснити појмове дезинформација, лажних вијести и теорија завјере као савремених (меких) претњи безбједности, приказати њихове појавне облике и начине испољавања. Промјена природе претњи доводи и до промјене начина супротстављања овим претњама, што значи да државе и друштво морају да се супротставе овим претњама „меком“ моћи. Меку моћ одликује првенствено некоришћење силе.

Медији, посебно Интернет и друштвене мреже, постају најзаступљенији извори информација, а вјеродостојност информација највећа вриједност. Као и код традиционалних медија, и на друштвеним мрежама, порталима, блогovima и сл. људи имају право на своје слободно мишљење, без да одговарају за „изговорене“ ријечи, а лица о којима се обавјештава имају право на приватност и достојанство. Међутим, за разлику од новинарске етике, која обавезује новинаре, на интернету се налазе различити корисници који не познају правила новинарске етике и самим тим их се и не придржавају. Ера у којој живимо може се назвати ером лажних вијести, иако лажне вијести нису карактеристичне само за ову еру. Историја медија сусретала се, ако не, са појмом лажних вијести, онда бар са садржајем који осликава тај појам у данашњем смислу ријечи, а оно што се још може додати, друштвене мреже су се показале као много једноставније средство за пренос нетачног и обмањујућег садржаја, за разлику од традиционалних медија.

Данас медији утичу на то како човјек формира своје мишљење, а доступност, лакоћа и брзина пружања медијских услуга доводе до тога да он сопствено размишљање сведе на минимум и човјек има само привид да своје одлуке доноси слободно.

Недавна кризна ситуација која је погодила цијели свијет, изазвана корона вирусом, најбоље показује како и у тренуцима гдје су угрожени животи великог броја људи, ипак постоји разлог да бринемо и о информацијама којима смо свакодневно изложени. Можемо закључити да је пандемија значајно угрозила људску безбједност, првенствено здравствену безбједност, али да није само вирус угрозио грађане у том периоду. За угрожавање су заслужне како власти и медији, тако и сами грађани. Из свега наведеног видимо да су (дез)информације о вирусу донијеле више штете него користи. Поред великог броја обољелих и преминулих као посљедице вируса, дезинформације су ипак оставиле и дугорочније посљедице у друштву. Што се тиче теорија завјере, које многи аутори сврставају у дезинформативни садржај, и даље остаје отворено питање зашто имају велики број присталица иако (не) постоје довољно увјерљиви разлози за њихово постојање.

Неопходно је разликовати поуздане и тачне информације од лажних. То није једноставно у поплави вијести и информација којима смо бомбардовани у свим

медијима. Упоредо са претњама по безбједност које проистичу из различитих садржаја које медији пласирају, креирају се и специфичне стратегије за супротстављање тим претњама, а нека од рјешења, огледају се у едукацији друштва о постојању разноврсних облика манипулације на мрежама, са посебним акцентом на критичкој анализи медијских садржаја и развијању медијске и информационе писмености.

ЛИТЕРАТУРА:

- Allcott H. & Gentzkow M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of economic perspectives*, 31(2), 211-236.
- Bajić S. (2019). Lažne vijesti: koncept i definicije. Završni rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmajera, Filozofski fakultet.
- Бериша Х. и Митић Ј. (2021). Друштвене мреже током пандемије-информација или дезинформација. У: *Zbornik radova MES*, (str.67-78). Београд: Факултет за инжињеријски менаџмент.
- Бојанић Д. (2022). Теоријско-методолошка анализа изазова, ризика и претњи у савременој теорији националне безбедности. *Војно дело* 74(2), 1-17. Београд: Институт за стратегијска истраживања.
- Van Prooijen J. W. & Douglas K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory studies*, 10(3), 323-333.
- Вучковић Ј. (2021). Дигитални медији и медијско законодавство Републике Србије. У: *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, стр. 195-216. Крагујевац: Правни факултет.
- Вучковић Ј. (2022). Улога интернета у пружању медијских услуга. У: *Зборнику радова „Садашњост и будућност услужног права“*, стр.555-572. Крагујевац: Правни факултет.
- Влада Републике Србије (2020). Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији за период од 2020-2025.године („Сл. Гласник РС“, бр. 11/2020) Преузето 8.јуна 2023, са <https://www.kultura.gov.rs/tekst/sr/4993/strategija-razvoja-sistema-javnog-informisanja-u-republici-srbiji-za-period-od-2020-do-2025.php>
- Gortney W. E. (2010). Department of Defense dictionary of military and associated terms. Joint Chiefs Of Staff Washington. Preuzeto 19.aprila, 2023 sa https://irp.fas.org/doddir/dod/jp1_02.pdf
- Davidović J. (2022). Kako se odbraniti: uloga informacione i medijske pismenosti u zaštiti od medijske manipulacije. *Communication and Media*, 17(1/2022), 97-119.
- Diković J. (2011). Teorije zavere kao alternativni režimi istine i univerzalni socio-kulturni fenomen. *Etnoantropološki problemi*, 6(2), 333-347.
- Đukić S. & Avramović N. (2019). Mediji i medijski rat i ugrožavanje bezbednosti. *Medijski dijalozi*, 12(1), 81-105.
- Ђорђевић Љ. И. (2013). Људска безбедност - глобални контекст и примена у Србији. Београд: Институт за упоредно право - Досије.

- European Association for Viewers Interests – EAVI (2020). Infographic: Beyond Fake News- 10 Types od Misleading News. Preuzeto 27.marta, 2023 sa <https://eavi.eu/beyond-fake-news-10-types-misleading-info/>
- Jevtić M. (2017). Novinarstvo u eri post-istine. Godišnjak FPN, br.18, 121-136.
- Kalsnes B. (2018). Fake News. Oxford Research Encyclopedia of Communication. Preuzeto 26.februara, 2023 sa <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.001/acrefore-9780190228613-e-809>
- Korta M. S. (2018). FAKE NEWS, CONSPIRACY THEORIES, AND LIES: AN INFORMATION LAUNDERING MODEL FOR HOMELAND SECURITY. Master rad. California: Naval postgraduate school.
- Kuduzović H. Z., Kulić M. & Jurišić J. (2019). Predgovor: Suzbijanje lažnih informacija. U: Zbornik radova devete regionalne naučne konferencije Vjerodostojnost medija, (str.1) Tuzla: Filozofski fakultet.
- Kulić M. (2019). Definisanje lažnih vesti: stari koncept, novi pojmovi. U: Zbornik radova devete regionalne naučne konferencije Vjerodostojnost medija, (str.5-17). Tuzla: Filozofski fakultet.
- Lukić P. (2020). Idući između dve paradigme-sociokulturni pristup u izučavanju teorija zavere. Sociologija, 62(2), 193-216.
- Musladin M. (2012). Utjecaj društvenih mreža na nacionalnu sigurnost. MediAnali, 6(11), 67-85.
- Mudrinić Lj. (2021). Međunarodni izazovi rizici i pretnje u ljudskoj bezbednosti i zdravlju. Megatrend revija, 18(4), 401-422.
- Милојевић Ј. и Кулић М. (2020). „Лажне вести“ или дезинформације: (Само)регулаторни оквир и изазови у пракси. Српска политичка мисао, 67(1/2020), 177-203.
- Обрадовић Д. (2022). Операције утицаја на друштвеним мрежама као хибридна претња. Друштвени хоризонти, 2(4), 217-233.
- Pilić M. & Pilić M. (2021). Infodemija u doba covida-19: kaznenopravni i sigurnosni aspekt. Policija i sigurnost, 30(3/2021), 417-429.
- Polović J. (2019). „Lažne vijesti“ kao politički alat sistemske krize liberalne demokratije i korporativnih medija. InMediasRes, 8(15), 2455-2470.
- Popovac J. (2020). Dezinformacije u digitalnom dobu: Borba za istinu. Medijska istraživanja, 26(2), 59-76.
- Popović H. (2019). Nova medijska realnost: lažne, „prave“ i satirične vijesti. U: Mediji civilnog društva kao alternativa medijskom populizmu, senzacionalizmu i lažnim vestima, (str.65-76). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

- Pukljak T. (2021). Lažne vijesti u političkom izvještavanju. Završni rad. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija.
- Парезановић М. и Жељски Р. (2019). Улога пропагандних активности у политичким превратима. Српска политичка мисао, 65(3/2019), 409-426. Београд: Академија за националну безбедност.
- Перичин И. (2017). Појам кризе и модели интервенисања у кризи. Култура полиса, бр.32, 209-222.
- Simon R. (2021). Masovni mediji: karakteristike, funkcije, vrste. Preuzeto 8.marta, 2023. sa <https://sr.warbletoncouncil.org/medios-masivos-de-comunicacion-6900#menu-13>
- Slavković A. & Slavković V. (2020). Mehanizmi delovanja konspirativnih teorija. Psihijatrija danas, 52(1-2), 141-149.
- Sunstein R. C., Vermeule A. (2008). Conspiracy Theories. Harvard Public Law Working Paper No. 08-03, U of Chicago, Public Law Working Paper No. 199, U of Chicago Law & Economics, Olin Working Paper No. 387, Preuzeto 23.marta, 2023 sa <https://ssrn.com/abstract=1084585>
- Станаревић С. (2018). Основи безбедности. Београд: Факултет безбедности.
- The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE). Hybrid Threats (онлајн). Preuzeto 19.aprila 2023, sa <https://www.hybridcoe.fi/hybrid-threats/>
- Tucker et al. (2018). Social media, political polarization and political disinformation: A review of the scientific literature. Preuzeto 4.aprila, 2023 sa https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3144139
- Turčilo L. & Masnica S. (2019). Post-istina i alternativne činjenice kao problem mainstream medija u BiH i građansko novinarstvo kao dio problema i/ili rješenja. U: Mediji civilnog društva kao alternativna medijskom populizmu, senzacionalizmu i lažnim vestima, (str.77-90).
- The Cybersecurity and Infrastructure Security Agency - CISA (2022). Tactics of disinformation. Preuzeto 14.marta, 2023 sa https://www.cisa.gov/sites/default/files/publications/tactics-of-disinformation_508.pdf
- UNESCO (2015). Smjernice za politiku i strategiju informacione i medijske pismenosti. Cetinje: Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đorđe Crnojević“. Preuzeto 8.juna 2023, sa <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373593>
- Feingold S. (2022). The four key ways disinformation is spread online. World Economic Forum (онлајн). Preuzeto 19.aprila, 2023 sa <https://www.weforum.org/agenda/2022/08/four-ways-disinformation-campaigns-are-propagated-online/>
- Hafner P. J. (1997). Društvene promene i društvene krize danas. Teme, 20(3-4), 327-337.

- Ciboci L., Kanižaj I. & Labaš D. (2018). Kako prepoznati dezinformacije i lažne vijesti. Razvoj medijske pismenosti. Preuzeto 26.februara, 2023 sa <https://www.medijskapismenost.hr/wp-content/uploads/2018/05/medijska-pismenost-lazne-vijesti.pdf>
- COMPACT Education Group (2020). Guide to Conspiracy Theories. COMPARATIVE ANALYSIS OF CONSPIRACY THEORIES IN EUROPE (onlajn). Preuzeto 21.marta, 2023 sa https://conspiracytheories.eu/_wp-content/uploads/2020/03/COMPACT_Guide-2.pdf
- Crnoja T. M. & Palić M. (2022). Politička propaganda i lažne vijesti: Trendovi na društvenim mrežama. International journal of multidisciplinary in business and science, 8(13), 36-40.
- Џебаловић М. Д. и Јевтовић З. Б. (2018). Пропагандни ланац дезинформисања у кризним ситуацијама. Култура полиса, бр.36, 405-421.
- Чизмаров М. (2022). Утицај медија на безбедност грађана. Дипломски рад. Београд: Факултет безбедности.
- Шево Б. Н. (2021). Утицај масовних медија на јавно мњење током пандемије вируса Ковид 19. Баштина, бр.55, 223-235. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Wardle C. (2017). Fake news. It's complicated. First draft. Preuzeto 4.aprila, 2023 sa <https://firstdraftnews.org/articles/fake-news-complicated/>
- Wardle C. (2019). Information disorder: The techniques we saw in 2016 have evolved. First draft. Preuzeto 4.aprila, 2023. sa <https://firstdraftnews.org/articles/information-disorder-the-techniques-we-saw-in-2016-have-evolved/>
- Wolfers A. (1952). „National security“ as an Ambiguous Symbol. Political Science Quarterly, 67(4), 481-502.
- Xuesong G. & Kapucu N. (2019). Examining Stakeholder Participation in Social Stability Risk Assessment for Mega Projects using Network Analysis. International Journal of Disaster Risk Management, 1(1), 1-31.

ИЗЈАВА О АКАДЕМСКОЈ ЧЕСТИТОСТИ

Изјављујем да сам у приложеном раду поштовала сва правила о академској честитости.

Овај писани рад резултат је искључиво мог личног рада, темељи се на мојим истраживањима и ослања се на наведену литературу.

У Београду, дана _____ године.

Потпис студента:
